

"להיות אדם"

ערכי חיים על פרשת דרכים

ספר לימוד בתרבות יהודית-ישראלית לכיתה ט'
בבית-הספר הממלכתי

”להיות אדם” - ערכי חיים על פרשת דרכים

הספר ”להיות אדם” נכתב על-פי תוכנית הלימודים בתרבות יהודית-ישראלית לכיתה ט. הספר מתייחס לעיקרה של התוכנית ביחד עם גיליונות ”יחסים”, בהוצאת משרד החינוך.

צוות כתיבה: אריאל אביב, ד”ר איילון אידלשטיין, זמרת דפני

עריכה והבאה לדפוס: אריאל אביב

עריכת לשון וסיוע בעריכה: עליזה אשד

ייעוץ מדעי: ד”ר נטע אקר

חומר חזותי-אומנותי: אריאל אביב בסיוע צוות הפיתוח

טיפול בזכויות יוצרים: דפנה כהן קרא בסיוע ז’קלין אגם

קריאה והערות: יובל סרי, מנהל תחום דעת תרבות יהודית-ישראלית

הפקה: רביב תורג’מן, מרכז תיאום פרסומים, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך

סיוע בהפקה: דפנה כהן קרא

עיצוב גרפי: מיכה רודד, אברהם כהן, סטודיו פרינטיב, ירושלים

דפוס: דפוס וכריכת מאירי בע”מ, חולון.

הופק על-ידי המדפיס הממשלתי

עטיפה: ”כָּשֶׁם שְׁפָרְצוּפֵיהֶם שׁוֹנִים כָּךְ דַּעוֹתֵיהֶם שׁוֹנוֹת” (מסכת ברכות דף נח ע”ב) -

קולאז’ (הַדְבָּק) תמונות פנים ודיוקנאות אומנותיים שונים מישראל והעולם בכל הזמנים, ברובן מתוך ספר הלימוד. (הצילומים מאתר unsplash וויקיפדיה)

זה המקום להודות על ההשראה וההסתייעות בנדבכי תוכן ומתודה שונים מספר הלימוד במחשבת-ישראל: **”ובחרת בחיים” - ערך חיי אדם בתרבות ישראל**, אגף ת”ל, משרד החינוך, ירושלים, ה’תשנ”ט.

אנו מודים להוצאות הספרים, למוזיאונים, למוסדות, ליוצרים ולאומנים, שנתנו את רשותם לשלב בספר זה מיצירותיהם. חומר חזותי רב בספר נלקח מתוך אתרים ומאגרי תמונות ברשת: unsplash, Wikimedia, pixabay, freepik ועוד.

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר ולציין את בעלי הזכויות של כל החומר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות. אם תובא לידיעתנו, נפעל לתקנה במהדורות הבאות.

© כל הזכויות ליצירות הספרות והאומנות ולצילומים המובאים בספר שמורות למחברים, לאקו”ם, להוצאות הספרים, לאומנים, לצלמים, למוזיאונים ולמאגרי התמונות.

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך, ה’תשע”ט, 2019

איזוהי דרך ישראל שיכר לו האדם?
כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם.

מדברי ר' יהודה הנשיא, משנה, מסכת אבות, ב, א

... ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש.

מסכת אבות, ב, א

במשטר הטבע כל בני האדם שווים ויעודם המשותף הוא להיות בני-אדם.
מי שהנוד לקראת יעוד זה, סופו שימלא פהלכה גם את התפקידים החברתיים הקשורים בו ...
קדם ליעוד שמכינים עבורו הוריו, קוראו הטבע לחיים אנושיים. החיים,
זוהי המלאכה שברצוני ללמוד ... הוא יהיה, קודם לכל, אדם. כל שאדם צריך להיות ...

ד"א-ד"ק 1010, מתוך: "אמיל או'על החינוך"

פתח-דבר

מורים ותלמידים יקרים,

בידיכם ספר הלימוד **"להיות אדם"** - ערכי חיים על פרשת דרכים. שם הספר מבטא את הדגש המושם בו על ערכים כלל-אנושיים, על פי תוכנית הלימודים בתרבות יהודית-ישראלית. הערכים במוקד הספר הם: **החיים כשלעצמם, שוויון, שונות, כבוד האדם, חירות ואחריות.** (עוד על מקורותיו של שם הספר תוכלו לקרוא באחרית-דבר.)

כפי שעולה מכותרת המשנה של הספר, אנו מבקשים ללוות אתכם, תלמידים, בשלב שבו דרכים רבות נפתחות בפניכם במסע החיים. הספר מכוון לפרשת הדרכים שאתם נמצאים בה, על סף המעבר לחטיבה העליונה. בשלב זה מוטלת עליכם אחריות רבה יותר בכל הנוגע לחייכם. עליכם לקבל החלטות ולקבוע סדרי עדיפויות בתחום הלימוד וכן במישור האישי, המוסרי והחברתי.

מכאן מתבהרת המובאה מן המשנה במסכת **אבות**, המצוטטת בראש הספר, שהיא בבחינת רעיון מנחה לספר כולו: **"איזוהי דרך ישרה שיבר לו האדם? כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם."** (אבות, ב, א) בדבריו אלו ר' יהודה הנשיא בוחר בדימוי ה'דרך' לתיאור מסע חייו של האדם, מסע שראוי להיות חיפוש אחרי 'דרך ישרה' - כלומר דרך טובה וראויה מבחינה מוסרית. במילים **"שיבר לו האדם"** מודגש היסוד הפעיל והמתמשך שבדרך, אשר איננה סלולה מראש; לכל אורך חייו על האדם לבחור, לבחון ולזקק את סולם הערכים שלו ואת דרכו. מוצעים שני היבטים ל'שרוּתה של הדרך': הדרך טובה ונאה ('תפארת' = יופי, טוב) הן בעיני האדם עצמו, היא מפארת ומטיבה את חייו, והן בעיני בני אדם אחרים.

הספר מבוסס על **דיוני דילמה** ככלי לחידוד החשיבה והרגישות המוסרית, לפיתוח כישורי טיעון, לקביעת סולם ערכים אישי וחברתי ולבחירה מושכלת בתחומי חיים שונים. "דילמה" ו"ערכים" הם מושגי מפתח המוצגים בפרק המבוא כבסיס לכל המשך הלימוד. "להיות אדם", אם כך, איננו רק בגדר נתון ביולוגי, זוהי קריאה, משימה ואתגר המוטלים עלינו לכל אורך מסע החיים, ברוח הצו המקראי **"ובחרת בחיים"**.

מבחינה אוריינית, הספר מפגיש את התלמידים עם תחום הדעת **מחשבת ישראל** בזיקה לתורה שבעל-פה ולמגוון תחומי דעת נוספים כגון: תנ"ך, ספרות, אומנות, היסטוריה, פסיכולוגיה, חוק ומשפט, פילוסופיה כללית ועוד. יצירות האומנות והחומר החזותי העשיר אשר מלווים את המקורות הכתובים הם חלק בלתי נפרד מחומר הלימוד, ואפשר להתייחס אליהם ולעיין בהם לא רק בזיקתם למקורות הכתובים, אלא גם כמקורות בפני עצמם.

נקודת המוצא של הספר היא המשנה ממסכת סנהדרין **"לפיכך נברא האדם יחידי..."**, וממנה נמשך מסע בירור של ערכי יסוד העולים ממנה והמשתקפים בה - אם במפורש אם במובלע. במסע זה תיחשפו למקורות ולזרמים רעיוניים וחברתיים-פוליטיים אשר העלו על נס ערכי יסוד אלה החל במקורות קדומים, יהודיים ואחרים, ועד להוגים ומתקני-עולם בני אומות ואמונות שונות בתקופתנו אנו.

התכנים המגוונים המוצגים בפרקי הספר הם בבחינת תחנות וציוני דרך במסע האנושי למימוש האידיאל **"להיות אדם"**. אנו מקווים שאלה יסייעו בידיכם במסע האישי של כל אחת ואחד מכם - בתהליך הבחירה ובעשייה - לקראת עיצוב חיים, חברה ועולם טובים יותר.

אנו מאחלים לכם לימוד מעניין ומשמעותי!

צוות הפיתוח

תוכן העניינים

4 פתח דבר

5 תוכן העניינים

7 מבוא לדיוני דילמה

מהי דילמה מוסרית? (10) ההבדל בין ערך וצורך (12) חברותא: ניתוח דילמות (14) שלבים בדיון בדילמה (16)

17 פרק ראשון: "אדם בצלם"

דילמה (20) שאלת ייחודו של האדם לפי המקרא ובעקבותיו (22) חז"ל: חביב אדם שנברא בצלם (34) תורת האבולוציה: במה אנו שונים משאר היצורים בממלכת החי (37) תפיסה פילוסופית מודרנית: האדם אזרח בשני עולמות (41)

44 מדוע נברא אדם יחידי?

"כיצד מאיימין על עדי נפשות?" (44) "לפיכך נברא אדם יחידי בעולם..." (46) סיכום המשנה (50)

51 פרק שני: ערך חיי אדם

דילמה (54) שירה האוהבת את החיים (55) "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם": על שמירה ופיקוח הנפש (58) "לא תעמוד על דם רעך": חובת הצלת חיים (64)

79 פרק שלישי: שוויון ערך האדם

דילמה (79) מדמיון מהותי לקבוצות שייכות (81) שוויון כערך דמוקרטי בהכרזות עצמאות מודרניות (84) שוויון במקרא (89) "ומפני שלום הבריות": בין שוויון ערך האדם ל"דרכי שלום" (93) שווים ושווים פחות: גילויים של אי-שוויון בישראל (98)

103 פרק רביעי: כבודו של אדם

דילמה (107) הפליט הרומאי העירום (108) "תחסרהו מעט מאלהים": כבוד האדם במקרא ובספרות חז"ל (110) מהו הכלל החשוב ביותר בתורה? (116) מאבקים על כבוד האדם בעת החדשה (121) כבוד האדם בעולם ובמדינת ישראל (125)

131 ..... **פרק חמישי: ערך השונות וייחודו של כל אדם**

דילמה (135) "מי אני ומה שמי": מסע של שם וזהות (137) בן מלך או משוגע? בין ייחוד להשתלבות (143) כל אדם - יחיד ומיוחד? (147) ייחוד, בדידות, שותפות: מבטים מודרניים (153) על ערכי הסובלנות והפלורליזם (160)

179 ..... **פרק שישי: "בשבילי נברא העולם": בין חירות ואחריות**

דילמה (183) שאלות של אחריות: של מי? כמה? וכיצד? (187) בין חירות אישית לאחריות חברתית (200) איך מבססים אחריות מוסרית (212) בין היחיד והחברה בכלכלה, בעולם ובהגות הציונית (229) נתינה בעולם של הפרטה (238)

253 ..... **משימת סיכום לספר הלימוד**

254 ..... **אחרית-דבר**

258 ..... **מפתחות אישים ומושגים וציר זמן**